

**UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA HUQUQIY
KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY ASOSLARI**

Todjiboyeva Shaxnoza Abdirashidovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Shonazarova Sevara Rashidovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning huquqiy kompetentligini shakllantirishning amaliy asoslari tahlil qilinadi. Huquqiy kompetentlik faqat qonunlarni bilish emas, balki o'z huquq va majburiyatlarini anglash, real hayotiy vaziyatlarda qonuniy yo'l tutish, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish, mas'uliyatli qaror qabul qilish va jamiyatdagi ijtimoiy tartibga ongli munosabatda bo'lish qobiliyatidir. Maqolada huquqiy kompetentlikni shakllantirishda dars, sinfdan tashqari mashg'ulot, maktab ichki tartibi, oilaviy hamkorlik, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar bilan aloqaning o'rni yoritiladi. Shuningdek, keys-stadi, rolli o'yin, muammoli vaziyat, loyiha ishi, bahs-munozara va huquqiy targ'ibot kabi amaliy metodlarning samarasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: huquqiy kompetentlik, umumiy o'rta ta'lim, huquqiy tarbiya, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, o'quvchi shaxsi, amaliy metod, keys-stadi, fuqarolik tarbiyasi, mas'uliyat.

Kirish

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy kompetentlikni shakllantirish bugungi ta'lim-tarbiya jarayonining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki maktab faqat bilim beradigan muassasa emas, balki o'quvchini jamiyat hayotiga tayyorlaydigan ijtimoiy-pedagogik muhitdir. O'quvchi maktabda faqat fanlarni o'zlashtirmaydi; u jamoada yashashni, qoidaga rioya qilishni, boshqalarning fikrini hurmat qilishni, o'z xatti-harakati uchun javob berishni ham o'rganadi. Demak, huquqiy kompetentlik maktab hayotining chetida turadigan qo'shimcha masala emas, balki ta'lim-tarbiyaning markaziy vazifalaridan biridir.

Huquqiy kompetentlikni oddiy huquqiy bilim bilan aralashtirib yuborish noto'g'ri. O'quvchi Konstitutsiya, qonun, huquq, majburiyat, javobgarlik kabi tushunchalarni bilishi mumkin. Lekin bu bilim real hayotda to'g'ri xatti-harakatga aylanmasa, u to'liq kompetentlik bo'la olmaydi. Masalan, o'quvchi "boshqalarning mulkiga zarar yetkazmaslik kerak" degan qoidani biladi, ammo maktab jihoziga

ehtiyotsiz munosabatda bo'lsa, bilim amaliy xulqqa aylanmagan bo'ladi. Shuning uchun huquqiy kompetentlik bilim, munosabat va amaliy xatti-harakat birligida shakllanadi.

Maktab yoshidagi bolalar va o'smirlar ko'pincha huquqiy vaziyatlarni kattalar kabi murakkab tahlil qila olmaydi. Ular ba'zan hazil, taqlid, guruh bosimi yoki bilmaslik sababli noto'g'ri harakat qilishi mumkin. Shu sababli maktabdagi huquqiy tarbiya quruq ma'ruza emas, hayotiy vaziyatlar, muloqot, muhokama, amaliy mashqlar va shaxsiy tajriba orqali olib borilishi kerak. O'quvchi "nima mumkin, nima mumkin emas?" degan savol bilan birga "nima uchun?", "buning oqibati qanday?", "boshqalarning huquqiga qanday ta'sir qiladi?" kabi savollarga ham javob topishi zarur.

Metodologiya

Ushbu maqola nazariy-tahliliy va amaliy-pedagogik yondashuv asosida yozildi. Tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy kompetentlikni shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillar, metodlar va tarbiyaviy shart-sharoitlar tahlil qilindi. Asosiy e'tibor huquqiy bilimni amaliy xulqqa aylantirish mexanizmlariga qaratildi.

Tahlilda huquqiy kompetentlik to'rt tarkibiy qism asosida ko'rib chiqildi. Birinchisi — huquqiy bilim, ya'ni o'quvchining asosiy huquq va majburiyatlar, maktab tartib-qoidalari, fuqarolik mas'uliyati va qonuniy me'yorlar haqida tasavvurga ega bo'lishi. Ikkinchisi — huquqiy ong, ya'ni qonun va qoidalarga ongli munosabat. Uchinchisi — huquqiy qadriyat, ya'ni adolat, tenglik, hurmat, mas'uliyat va halollikni ichki ehtiyoj sifatida qabul qilish. To'rtinchisi — huquqiy xatti-harakat, ya'ni kundalik hayotda qonuniy va madaniy yo'l tutish.

Maqolada keys-stadi, rolli o'yin, bahs-munozara, loyiha ishi, huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish, sinfdan tashqari tadbirlar va maktab-oila-mahalla hamkorligi huquqiy kompetentlikni shakllantirishning amaliy vositalari sifatida tahlil qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy kompetentlik samarali shakllanishi uchun bir nechta amaliy shartlar zarur.

Birinchi, huquqiy tarbiya hayotiy vaziyatlar bilan bog'lanishi kerak. O'quvchi uchun huquqiy bilim mavhum tushuncha bo'lib qolmasligi lozim. Masalan, "huquq" va "majburiyat" mavzusini tushuntirishda faqat ta'rif berish yetarli emas. Uni maktab hayoti bilan bog'lash kerak: o'quvchining ta'lim olish huquqi bor, lekin darsga tayyor kelish majburiyati ham bor; fikr bildirish huquqi bor, lekin boshqalarning fikrini

hurmat qilish majburiyati ham mavjud. Ana shunda o'quvchi huquq va majburiyat bir-biridan ajralmasligini tushunadi.

Ikkinchidan, keys-stadi usuli huquqiy kompetentlikni shakllantirishda juda samarali. Masalan, o'quvchilarga quyidagi vaziyat beriladi: "Sinfdagi bir o'quvchi boshqa o'quvchining telefonidan ruxsatsiz foydalanib, suratlarini ko'radi. Bu holatda kimning huquqi buzildi? Qanday yo'l tutish kerak?" Bunday topshiriq o'quvchini o'ylashga majbur qiladi. U faqat "yomon ish" deb javob bermaydi, balki shaxsiy daxlsizlik, ruxsat, mas'uliyat, uzr so'rash va vaziyatni to'g'ri hal qilish haqida fikr yuritadi.

Uchinchidan, rolli o'yinlar huquqiy munosabatlarni amaliy tushunishga yordam beradi. O'quvchilar "sinf sardori", "guvoh", "jabrlanuvchi", "vositachi", "maktab psixologi" kabi rollarga kirib, nizoli vaziyatni hal qilishga harakat qiladi. Bu jarayonda ular gapirish, dalil keltirish, tinglash, adolatli qaror qilish va hurmat bilan muloqot qilishni o'rganadi. Huquqiy kompetentlik aynan shunday amaliy vaziyatlarda mustahkamlanadi.

To'rtinchidan, maktabning ichki tartib-qoidalari huquqiy tarbiyaning real maydoni bo'lishi kerak. Agar maktabda qoidalar faqat devorga osilgan hujjat bo'lib qolsa, u tarbiyaviy ta'sir bermaydi. Qoidalar tushuntirilishi, muhokama qilinishi va hamma uchun bir xil qo'llanishi kerak. O'quvchi qoidaga rioya qilinayotganini ko'rsa, unda adolat hissi shakllanadi. Agar qoidalar faqat ayrim o'quvchilarga nisbatan ishlatilsa, huquqiy tarbiya ishonchini yo'qotadi.

Beshinchidan, huquqiy kompetentlikni shakllantirish faqat bitta fan doirasida qolmasligi kerak. Tarbiya, tarix, ona tili, adabiyot, informatika va hatto tabiiy fanlarda ham huquqiy masalalar bilan bog'liq vaziyatlar bor. Masalan, ona tili darsida "huquq va majburiyat" mavzusida matn yozish, informatika darsida internet xavfsizligi va mualliflik huquqini muhokama qilish, tarix darsida davlat va qonun rivojini o'rganish mumkin. Bu fanlararo yondashuv huquqiy kompetentlikni kuchaytiradi.

Oltinchidan, oila va mahalla bilan hamkorlik zarur. Maktabda o'rgatilgan huquqiy madaniyat oilada qo'llab-quvvatlanmasa, natija sust bo'ladi. O'quvchi maktabda "qonunga hurmat" haqida eshitib, uyda qoidabuzarlik oddiy hol sifatida ko'rilsa, unda ikki xil munosabat shakllanadi. Shuning uchun ota-onalar bilan suhbatlar, huquqiy targ'ibot tadbirlari, profilaktika uchrashuvlari va mahalla faollari ishtirokidagi mashg'ulotlar muhimdir.

Muhokama

Huquqiy kompetentlikni shakllantirishda eng katta muammo — nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilishdir. Ko'pincha o'quvchilarga qonunlar haqida ma'lumot

beriladi, lekin ular bu bilimni kundalik hayotda qanday ishlatishni bilmaydi. Bu yondashuv kuchsiz. Huquqiy tarbiya o'quvchi hayotidagi real vaziyatlar bilan bog'langandagina ta'sirli bo'ladi.

Yana bir muhim jihat — jazoga asoslangan tarbiya bilan ongli huquqiy tarbiyani farqlash. Agar o'quvchi qoidaga faqat jazodan qo'rqib amal qilsa, bu barqaror huquqiy kompetentlik emas. Haqiqiy huquqiy kompetentlik o'quvchi qoidaning mazmunini tushunganda, uning zarurligini anglaganda va unga ichki mas'uliyat bilan amal qilganda shakllanadi. Demak, maktabda “jazolash” emas, “tushuntirish, muhokama qilish va xulosa chiqarish” ustuvor bo'lishi kerak.

Huquqiy kompetentlikning yana bir nozik tomoni — o'quvchining shaxsiy tajribasi. Ba'zi o'quvchilar oilaviy, ijtimoiy yoki psixologik sabablar tufayli qoidalarga salbiy munosabatda bo'lishi mumkin. Bunday holatda o'qituvchi faqat talab qo'yish bilan cheklanmasligi, bolaning xatti-harakati ortidagi sababni ham tushunishi kerak. Chunki huquqiy tarbiya insoniy yondashuvsiz samarali bo'lmaydi.

Baholash masalasi ham muhim. Huquqiy kompetentlikni faqat test orqali baholash yetarli emas. O'quvchi vaziyatni tahlil qila oladimi, o'z fikrini asoslaydimi, boshqalarning huquqini hisobga oladimi, muammoni tinch yo'l bilan hal qilishni taklif qiladimi — mana shu jihatlari ham baholanishi kerak. Shuning uchun baholashda keys tahlili, og'zaki javob, guruhli ish, loyiha taqdimoti va refleksiya yozuvlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy kompetentlikni shakllantirish o'quvchilarni jamiyat hayotiga tayyorlashning muhim shartidir. Huquqiy kompetentlik qonunlarni bilish, ularga hurmat bilan qarash, o'z huquq va majburiyatlarini anglash, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va real vaziyatlarda qonuniy yo'l tutish qobiliyatidan iborat.

Bu jarayon samarali bo'lishi uchun huquqiy tarbiya nazariy ma'lumot bilan cheklanmasligi kerak. Keys-stadi, rolli o'yin, muammoli vaziyat, loyiha ishi, fanlararo yondashuv, sinfdan tashqari tadbirlar, oila va mahalla bilan hamkorlik asosida tashkil etilgan huquqiy tarbiya ko'proq natija beradi.

Eng asosiy xulosa shuki, huquqiy kompetentlik buyruq bilan shakllanmaydi. U tushuntirish, ishonch, adolatli muhit, amaliy tajriba va ongli mas'uliyat orqali shakllanadi. Maktab ana shu jarayonning asosiy maydoni bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.

3. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya. BMT, 1989.
4. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlari. Toshkent.